

<https://doi.org/10.32405/2411-1309-2019-22-317-325>

УДК 373.5.016:[821.161.2:7](075)

СУЧАСНИЙ ПІДРУЧНИК УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ ЯК ЗАСІБ РОЗВИТКУ ЗАГАЛЬНОКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ 11 КЛАСУ

Таміла Яценко,

доктор педагогічних наук, старший науковий співробітник,
головний науковий співробітник відділу
навчання української мови та літератури
Інституту педагогіки НАПН України,
м. Київ, Україна,

e-mail: tamilakod@ukr.net

У статті актуалізується проблема культурологічного підходу в шкільній літературній освіті у контексті завдань Нової української школи. Підручник української літератури розглядається як ефективний засіб розвитку ключової загальнокультурної компетентності учнів-читачів. Уточнено сутність поняття «загальнокультурна компетентність» як одного із основних у сучасній шкільній освіті, конкретизовано його предметну означеність у шкільній літературній освіті. Розкрито дидактико-методичний потенціал чинного підручника української літератури для учнів 11 класу (рівень стандарту) щодо реалізації культурологічного підходу в шкільній літературній освіті.

Ключові слова: українська література; шкільний підручник; компетентнісне навчання, культурологічний підхід, діалог культур, мистецький контекст, загальнокультурна компетентність учнів.

Постановка проблеми. Компетентнісні орієнтири шкільної літературної освіти посилюють тенденцію реалізації культурологічного підходу в процесі вивчення художнього твору. Актуальність його запровадження на уроках української літератури обумовлена, як слушно зазначає учена-методист С. Жила, «важливістю комплексного підходу до використання культурологічного впливу різних видів образотворчості в процесі вивчення літератури, необхідністю формування в особистості цілісної картини світу» [2, с. 7]. Відтак особливої значущості набуває питання розроблення якісно нових підручників української літератури, що матимуть виразну культурологічну направленість та сприятимуть розвитку *загальнокультурної* компетентності учнів-читачів. На вирішення цього завдання, як у змістовому, так і методичному аспектах, орієнтований підручник «Українська література. 11 клас (рівень стандарту)» (авторський колектив — А. Фасоля, Т. Яценко, В. Уліщенко, Г. Бійчук, В. Тименко).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методичні засади реалізації культурологічного підходу до вивчення художньої літератури як явища культури знайшли відображення в роботах зарубіжних учених-методистів М. Качуріна, В. Маранцмана (літературний твір як невід’ємний складник певного історичного типу культури, взаємодія художньої літератури з різними видами мистецтва), В. Доманського (культурологічні основи вивчення літератури в школі) та інших. У вітчизняній методиці навчання літератури ця проблема розглядається у працях О. Бандури (предметна інтеграція у процесі навчання української літератури як педагогічний варіант зв’язків між різними видами мистецтва), Н. Волошиної (естетичне виховання учнів засобами взаємодії мистецтв), В. Гладишева (культурологічний контекст аналізу художнього твору), С. Жили (міжмистецькі зв’язки у процесі навчання української літератури), Г. Токмань (екзистенційно-діалогічне прочитання художнього тексту), Л. Сімакової (ціннісні складники культурологічного підходу у процесі вивчення літератури), В. Снегірьової (культурологічний контекст вивчення біографії письменників), В. Братко (культурологічний принцип вивчення української літератури в основній школі), С. Молочко (формування компетентності «Обізнаність та самовираження у сфері культури» у процесі вивчення української літератури), Л. Овдійчук (взаємодія мистецтв на уроці літератури як чинник формування естетичних почуттів учнів), О. Покатілової (культурологічний аналіз художнього твору на уроках літератури в школі), З. Шевченко (загальнокультурний контекст вивчення української літератури на факультативних заняттях), Т. Яценко (вивчення української літератури в старших класах у мистецькому контексті) та інших.

Формулювання цілей статті — розкрити дидактико-методичний потенціал підручника української літератури для 11 класу (рівень стандарту) щодо реалізації культурологічного підходу з метою розвитку загальнокультурної компетентності учнів-читачів.

Виклад основного матеріалу. Проблема реалізації культурологічного підходу в контексті освітніх завдань Нової української школи передбачає пошук оптимальних шляхів компетентнісного навчання української літератури в профільній школі. Так, однією з ключових компетентностей сучасної шкільної освіти, окреслених у Концепції НУШ (2016), є «*Обізнаність та самовираження у сфері культури*», сутність якої корелює з визначенням *загальнокультурної компетентності*, унормованим у чинному Державному стандарті базової та повної загальної середньої освіти (2011) [5; 4]. Її предметна означеність увиразнюється в шкільному курсі української літератури (культурологічна змістова лінія літературного компоненту освітньої галузі «Мови і літератури») [5].

У чинних програмах з української літератури для 10–11 класів (рівень стандарту, профільний рівень) (2017) компетентнісний потенціал предмета визначається як можливість формування в учнів *ключової компетентності «Обізнаність та*

самовираження у сфері культури», що передбачає розвиток в учнів умінь «зіставляти специфіку розкриття певної теми (образу) в різних видах мистецтва; ідентифікувати себе як представника певної культури; визначати роль і місце української культури у світовому контексті; читати літературні твори, використовувати досвід взаємодії з творами мистецтва в життєвих ситуаціях; створювати тексти, висловлюючи власні ідеї, спираючись на досвід і почуття та використовуючи відповідні зображувально-виражальні засоби» [6]. Отже, певна термінологічна розмаїтість щодо культурологічного аспекту сучасної шкільної літературної освіти обумовлює можливість уточнення його категоріального апарату.

Ключову *загальнокультурну компетентність* розуміємо як інтегровану якість особистості, її здатність аналізувати й оцінювати досягнення національної та світової культури, орієнтуватися в культурному та духовному контексті сучасного суспільства. Сформованість цієї компетентності передбачає глибоке усвідомлення особистістю власної національної ідентичності як підґрунтя відкритого ставлення та поваги до розмаїття культурного вираження інших.

На предметному рівні *загальнокультурну компетентність* трактуємо як здатність учня-читача до осмислення світової й національної культурної спадщини, розуміння художньої літератури як невід'ємної частини світової культури, її специфіки як мистецтва слова, розгляду літературного твору як тексту культури, його осмислення у культурно-мистецькому контексті, усвідомлення соціокультурної значущості художньої літератури, а також активне використання культурних еталонів і цінностей у повсякденній взаємодії з оточуючими.

У структурі *загальнокультурної компетентності* виокремлюємо складники, сукупність яких визначає рівень її сформованості (або ж не сформованості) в учнів-читачів: *когнітивно-аксеологічний* (предметні знання культурологічного характеру), *процесуально-творчий* (використання здобутих знань, вияв сформованих умінь і навичок, творчих здібностей); *комунікативно-особистісний* (уміння інтеркультурної взаємодії у навчальних і життєвих ситуаціях).

Дієвим чинником реалізації культурологічного підходу та розвитку *загальнокультурної компетентності* учнів профільної школи є дидактико-методичний потенціал підручника української літератури (рівень стандарту) для 11 класу (авторський колектив — А. Фасоля, Т. Яценко, В. Уліщенко, Г. Бійчук, В. Тименко). В основі його концепції — ідея розуміння художньої літератури як мистецтва слова, що є невід'ємною частиною історико-культурного процесу. Культурологічний підхід у підручнику визначається біографічним, історико-літературним і культурно-мистецьким контекстами, що дозволяє розглядати художні твори крізь призму широкого кола історико-культурних явищ, водночас надаючи пріоритет словесному мистецтву. Це концептуальне положення навчальної книги корелює з твердженням ученої-методиста Н. Волошиної щодо мистецької взаємодії у процесі навчання української літератури: «Перш за все повинен враховуватися ідейно-тематичний

зв'язок між літературою і творами суміжних мистецтв, бо під впливом загальних закономірностей, що виникають у процесі національного і світового історичного розвитку, в літературі й інших видах мистецтва з'явилися споріднені явища ... Під час зіставлення літератури з творами суміжних мистецтв вся увага повинна бути скерована на розкриття внутрішніх зв'язків, визначення специфіки видів мистецтва, на ідейну близькість письменника і діяча мистецтва, спорідненість їхнього образного мислення, відображення в творах їхніх поглядів, особистих вражень та переживань, віянь епохи» [3, с. 203].

У культурологічній гуманітарній моделі шкільної літературної освіти організація навчальної діяльності визначається діалогічністю. Література як частина художньої культури знаходиться у постійній і складній взаємодії з іншими видами мистецтва. Сприйняття художнього твору як виду мистецтва також має діалогічний характер. Поглиблення в учнів 11 класу інтепретаційних умінь аналізу літературного твору засобами різних видів мистецтва — це процес цілісного сприймання твору, що передбачає встановлення зв'язків як усередині літературного твору, так і всередині літературного процесу, художньої культури певної доби, та усвідомлення цих зв'язків як діалогу митця зі світом, читача з митцем, а через нього — з іншою культурою, з іншим буттям [7, с. 18]. Відтак зміст і структура підручника ґрунтуються на ідеї розгляду художнього тексту як тексту культури, що відображає свідомість людей певної історичної доби, орієнтує на діалог у просторі культури та на діалог культур. У навчальній книзі запропоновано вивчення художнього твору як тексту культури, що здійснюється шляхом прочитання смислів, образів, символів тексту, через які відбувається діалог з автором твору, досягнення його цінностей, картини його художнього світу. У процесі діалогу з автором учень-читач осмислює цінності культури певного історичного періоду та певного історичного типу свідомості, які відображає автор художнього твору.

Отже, розглядаючи у підручнику українську літературу і мистецтво ХХ — початку ХХІ ст. як форму синхронного буття й спілкування людей цієї історико-культурної доби, його автори пропонують навчальний матеріал, що орієнтує учнів і вчителя на організацію різних форм діалогу, одним із яких є діалог культур.

Кожен тематичний блок навчальної книги (відповідно до тематично-хронологічного принципу вивчення української літератури в 10–11 класах) розпочинається коротким оглядом про розвиток української літератури певного історичного періоду в контексті тенденцій національної культури означеного часу. Наприклад, під час опрацювання навчальних тем «Розстріляне відродження» та «Літературний авангард», що презентують розгляд української літератури 20-х рр. ХХ ст., подано цікаву, пізнавальну інформацію про стильове розмаїття українського мистецтва цієї історико-культурної доби. Зокрема, акцентується на творчості українських художників М. Бурачека, О. Богомазова, М. Бойчука, Д. Бурлюка, К. Малевича, А. Малевича, М. Жука, О. Екстера, В. і Ф. Кричевських, що була позначена

впливом новітніх малярських тенденцій; українських композиторів-модерністів Б. Лятошинського та М. Вериківського та особливостях розвитку українського модерного театру і кіномистецтва (Лесь Курбас, О. Довженко). Такий навчальний матеріал культурологічного характеру сприятиме збагаченню учнів знаннями про національні культурні явища 20-х рр. ХХ ст. і поглибленню їхніх умінь зіставляти специфіку вияву авангардних тенденцій у різних видах мистецтва, зокрема й в авангардистських творах поета-футуриста М. Семенка.

Реалізацію принципу діалогу мистецтв у процесі опрацювання програмового тематичного блоку «Воєнне лихоліття» забезпечує навчальний матеріал про суспільно-політичні події 40-х рр. ХХ ст., що зумовили розвиток української літератури. Учням пропонується дати стисло характеристику українського письменства воєнного лихоліття та перших післявоєнних років, а також підготувати і презентувати у класі коротке повідомлення про розвиток українського мистецтва тих часів. Така організація навчальної діяльності школярів сприятиме виразненню культурологічного аспекту підручника — мистецької взаємодії у процесі вивчення художніх творів означеного періоду.

На підвищення рівня загальнокультурної компетентності учнів-читачів орієнтує навчальний матеріал наскрізної рубрики «Культурно-мистецький контекст». Наприклад, для створення в уяві старшокласників єдиного художнього образу історико-культурного періоду 20–30-х рр. ХХ ст. стисло, але змістовно подано інформацію про митців-авангардистів в галузі образотворчого мистецтва — О. Богомазова, К. Малевича, Г. Нарбута, О. Екстер, О. Архипенка. Візуалізації вивченого сприяє багатий ілюстративний матеріал (репродукції картин і скульптур).

Методичний апарат до рубрики «Культурно-мистецький контекст», що включає запитання і завдання репродуктивного та творчого характеру, передбачає апелювання до рівня культурного і читацького досвіду старшокласників, а також удосконалення їхніх умінь самостійної діяльності. Наприклад, «Стисло схарактеризуйте розвиток українського мистецтва 1920-х рр. Назвіть його видатних представників. Твори яких українських митців цього періоду ви знаєте, а з творчістю котрих хотіли б ознайомитися?»; «Перегляньте репродукції картин українських художників-авангардистів. Творчість кого з них вам найбільше імponує? Чому? Підготуйте віртуальну екскурсію «У мистецькій галереї українських художників перших десятиліть ХХ ст.».

Отже, методично продумане звернення до творів суміжних видів мистецтв позитивно впливає на аналіз та інтерпретацію літературних творів у мистецькому контексті.

Розвитку загальнокультурної компетентності учнів 11 класу сприяють завдання пізнавально-пошукового характеру, презентовані в рубриці «Ваші читацькі проекти». Так, у процесі вивчення творчості поета Є. Плужника, твори якого сповнені елегантними мотивами, учням запропоновано підготувати відеоекскурсію «Осінь

у картинах українських художників перших десятиріч ХХ ст.», а для поетичного супроводу презентації картин рекомендовано укласти добірку лірики Є. Плужника, В. Свідзинського та інших українських поетів цього періоду, присвячених відтворенню краси осінньої природи.

На розуміння учнями синтезу різних видів мистецтва також орієнтує рубрика «Читацьке дозвілля». Наприклад, у процесі опрацювання теми «Літературний авангард» пропонується підготувати запитання для інтелектуальної гри «Авангардизм в українському мистецтві».

Отже, сучасна, пізнавальна та доступна для учнів-старшокласників інформація про українське мистецтво ХХ — початку ХХІ ст. (ідейно-естетичний аналіз художніх полотен і музичних творів, репродукції картин, фото скульптурних, архітектурних пам'яток тощо) сприяє глибокому осмисленню ідейно-художнього змісту літературного твору, вдосконаленню вмінь проводити мистецькі паралелі у процесі його аналізу та інтерпретації, формуванню розуміння української літератури як невід'ємного складника світового мистецтва, а відтак і розвитку загальнокультурної компетентності випускників.

Висновки. Підручник «Українська література (рівень стандарту). 11 клас» (авторський колектив — А. Фасоля, Т. Яценко, В. Уліщенко, Г. Бійчук, В. Тименко) підготовлено на засадах культурологічного підходу до шкільного літературного навчання, що обумовлено новітніми освітніми завдання — важливістю формуванням різнобічної, духовно розвиненої особистості з високим рівнем загальної культури, повагою до національних і світових культурних традицій, толерантним ставленням до представників різних культур. Культурологічна спрямованість навчального матеріалу й методичного апарату підручника визначається у направленості на ознайомлення учнів з основними цінностями національної та зарубіжної художньої культури, формуванні усвідомлення творів художньої літератури як виду мистецтва, поглибленні інтерпретаційних умінь аналізу художніх творів у широкому культурному контексті. Відтак підручник розглядається його авторами як дієвий засіб розвитку *загальнокультурної* компетентності учнів-читачів на уроках української літератури в 11 класі закладів загальної середньої освіти.

Використані джерела

1. Доманский В. А. Литература и культура: Культурологический подход к изучению словесности в школе: учеб. пособ. Москва: Флинта: Наука, 2002. 368 с.
2. Жила С. О. Теорія і практика вивчення української літератури у взаємозв'язках із різними видами мистецтв у старших класах загальноосвітньої школи: монографія. Чернігів: РВК «Деснянська правда», 2004. 360 с.
3. Наукові основи методики літератури: навч. — метод. посіб. / за ред. Н. Й. Волошиної. Київ: Ленвіт, 2002. 344 с.

4. Про затвердження Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти: Постанова Кабінету Міністрів України від 23 листоп. 2011 р. № 1392 [Електронний ресурс]. URL: zakon.rada.gov.ua/go/1392–2011-п. Назва з екрану.
5. Про схвалення Концепції реалізації державної «Нова українська школа» на період до 2029 року: Розпорядження КМУ від 14 груд. 2016 р. № 988-р [Електронний ресурс]. Режим доступу <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/249613934>. Назва з екрану.
6. Програма для 10–11 класів закладів загальної середньої освіти. Українська література (рівень стандарту): наказ МОН України від 23 жовт. 2017 р. № 1407 [Електронний ресурс]. Режим доступу <https://osvita.ua/school/program/program-10–11/58819/> Назва з екрану.
7. Яценко Т. О., Шевченко З. О Художня література в контексті світової культури: метод. посіб. Київ: Пед. думка, 2012. 136 с.

References

1. Domanskiy V. A. Literatura i kultura: Kulturologicheskiy podhod k izucheniyu slovesnosti v shkole: uchebnogo posobiya Moskva: Flinta: Nauka, 2002. 368 s.
2. Zhyla S. O. Teoriia i praktyka vyvchennia ukrainskoi literatury u vzaimozv'iazkakh iz riznymy vydamy mystetstv u starshykh klasakh zahalnoosvitnoi shkoly: monohrafiia. Chernihiv: RVK «Desnianska pravda», 2004. 360 s.
3. Naukovi osnovy metodyky literatury: navchalno-metodychnyi posibnyk / za redaktsiieiu. N. Y. Voloshynoi. Kyiv: Lenvit, 2002. 344 s.
4. Pro zatverdzhennia Derzhavnoho standartu bazovoi i povnoi zahalnoi serednoi osvity: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 23 lystop. 2011 r. № 1392 [Elektronnyi resurs]. URL: zakon.rada.gov.ua/go/1392–2011-p. Nazva z ekranu.
5. Pro skhvalennia Kontseptsii realizatsii derzhavnoi «Nova ukrainska shkola» na period do 2029 roku: Rozporiadzhennia KMU vid 14 hrudnia 2016 r. № 988-r [Elektronnyi resurs]. Rezhym dostupu <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/249613934>. Nazva z ekranu.
6. Prohrama dlia 10–11 klasiv zakladiv zahalnoi serednoi osvity. Ukrainska literatura (riven standartu): nakaz MON Ukrainy vid 23 zhovtnia 2017 rik. № 1407 [Elektronnyi resurs]. Rezhym dostupu <https://osvita.ua/school/program/program-10–11/58819/> Nazva z ekranu.
7. Yatsenko T. O., Shevchenko Z. O Khudozhnia literatura v konteksti svitovoi kultury: metodychnyi posibnyk Kyiv: Pedagogichna dumka, 2012. 136 s.

Тамила Яценко,

доктор педагогических наук, старший научный сотрудник,
главный научный сотрудник отдела изучения украинского языка и литературы
Института педагогики НАПН Украины, г. Киев, Украина

СОВРЕМЕННЫЙ УЧЕБНИК УКРАИНСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ КАК СРЕДСТВО РАЗВИТИЯ ОБЩЕКУЛЬТУРНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ УЧАЩИХСЯ 11 КЛАССА

В статье актуализируется проблема реализации культурологического подхода к изучению украинской литературы в контексте идей Новой украинской школы. Современный учебник украинской литературы рассматривается как эффективное средство развития

ключевой общекультурной компетентности учащихся 11 класса. Уточнена сутність дефініції «общекультурная компетентность» як одного з основних понять сучасного шкільного образования. Раскрит дидактико-методический потенциал действующего учебника української літератури для учащихся 11 класса (уровень стандарта) в аспекте реализации культурологического подхода в школьном литературном образовании.

Акцентується увага на таких концептуальних положеннях учебника як: розуміння художественного текста як текста культури, в котрому художественно відображено свідомість людей певної історичної епохи, котрий орієнтує на діалог в просторі культури і на діалог культур; використанні біографічного, історико-літературного і культурно-художественного контекста в процесі аналізу і інтерпретації літературних творів як дійсного фактора їх глибокого осмислення скрізь призму широкого кола історико-культурних явищ.

Ключевые слова: українська література; шкільний підручник; компетентнісне навчання, культурологічний підхід, діалог культур, культурний контекст, общекультурная компетентность учащихся.

Tamila Yatsenko,

**Doctor of Pedagogical Science, Senior Researcher,
Chief Researcher at the Department of Ukrainian Language and Literature
of Institute of Pedagogy of the NAES of Ukraine, Kyiv, Ukraine**

MODERN TEXTBOOK OF UKRAINIAN LITERATURE AS A MEANS OF DEVELOPMENT OF GENERAL CULTURAL COMPETENCE OF 11 GRADE STUDENTS

The article actualizes the problem of implementing a cultural approach to the study of Ukrainian literature in the context of the tasks of the New Ukrainian School. The textbook of Ukrainian literature is considered as an effective means of developing the key general cultural competence of students. The essence of the definition of «general cultural competence» as one of the main concepts of modern school literary education is specified. The didactic-methodical potential of the current textbook of Ukrainian literature for class 11 students (average level) realization the implementation of the cultural approach in the process of teaching Ukrainian literature. In particular, it focuses on the following conceptual provisions of the study book in the context of the identified problem: the understanding of artistic text as a text of culture that reflects the consciousness of people of a certain age and focuses on dialogue in the cultural space and on the dialogue of cultures; the use of biographical, historical and literary and cultural and artistic contexts in the process of analysis and interpretation of literary works as an effective factor in their deep reflection through the prism of a wide range of historical and cultural phenomena. It is noted that the consideration of fiction and art as forms of synchronous existence and communication of people of various historical and cultural times, which is proposed in the textbook, guides students and teachers to the organization of various forms

of dialogue in culture: dialogue with the characters of the artistic work, dialogue with the author, dialogue with literary critics, the dialogue of different types of art. In view of the above, the educational material of the rubrics «The artistic world of the writer's works» and «Cultural-artistic context» and methodical devices, presented in the headings «Questions and Tasks», «Reading Self-Control», «Your Reading Projects» and «Reading Leisure». Examples of working out of specific educational themes of the textbook on the basis of culturological approach are given. It is argued that such an organization of the educational process will contribute to the creation in the imagination of senior students of a holistic image of a particular cultural age and will influence the development of their general cultural competence.

Keywords: Ukrainian Literature; textbook; student-centered learning; competence learning; cultural logical approach, dialogue of cultures, cultural context, general cultural competence of students.